
О.Ф. Терешкун,
кандидат політичних наук,
доцент Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника;
Ю.В. Гальченко,
студентка Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ДУХУ В ГАЛИЧИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Сучасна філософська думка в Україні значно розширила коло проблем, які стосуються становлення і розвитку культури і національно-державницького духу. До таких проблем, на наш погляд, належить вивчення історичних фактів, які спричинили відродження українського національно-державницького духу в Галичині у складі Австрії у другій половині ХІХ ст. Духовні національно-державницькі надбання минулих поколінь являють собою невичерпну скарбницю, з якої сучасне молоде покоління має можливість черпати наснагу для подальшого творчого розвитку української національної державності.

Друга половина ХІХ ст. – це доба, яка спричинила радикальні зміни в суспільно-політичному житті українського народу Галичини в складі Австрійської держави. Перед народами Західної Європи зовсім по-новому постала проблема їх національно-державницького життя. На той час суспільно-політичне життя галичан набуло якісних змін. Так, проголошена 25 квітня 1848 р. цісарем Фердинандом І Конституція юридично закріплювала основні демократичні права і свободи громадян, які розширювали можливості для політичного, економічного і соціокультурного розвитку народів і народностей, що були у складі Австрії. 4 березня 1849 р. Франц Йосиф проголосив новий, удосконалений варіант Конституції, в якій стаття 77 закріпила юридичне право на рівність всіх коронних країв та розробку для них крайових конституцій.

Український народ Галичини, який тривалий час почувався політично та юридично не захищеним від свавілля тодішньої польської адміністрації, набув права самостійно вирішувати власне національно-культурне й політичне життя. Сформувався суспільно-політичний запит на національну духовну еліту. Отже, влада Австрії сприяла відродженню українського національно-державницького духу. Державно-правові реформи в Австрії суттєво вплинули на розвиток української національно-патріотичної свідомості, психології. Логіка суспільно-політичних змін у Галичині актуалізує українське національне суб'єктне начало в усіх сферах життя. Вивчаючи розвиток ідеї українського державотворення в Галичині у другій половині ХІХ ст., М.Мацькевич пише: "... Розвиток політичної боротьби за місце в представницьких органах влади сприяв інтеграції інтересів різних соціальних верств Галичини в єдиний загальнонародний національний інтерес" [11, 11].

Найважливішим завданням української національної еліти Галичини на той час було переосмислення традиційного бачення свого народу в контексті духу часу. А.Уайтхед щодо цього зазначав: "Попередній період був добою віри, основаної на розумі... у другій чверті ХІХ ст. виявилися фундаментальні розбіжності в тлумаченні природного порядку і людського життя" [13, 113–116]. Вивчення людського життя продовжується у контексті націотворчих і державотворчих перетворень.

Поворот від вивчення української національної культури, мови, історії державності до "ідеї національного самоздійснення та політичного самовизначення" [11, 8; 4, 74], в межах якого відбувається переорієнтація національного духу до теоретичного обґрунтування ідеї створення самостійної української держави, відбувся в період від травня 1848 р. до жовтня 1890 р. Питання щодо наукового вивчення відродження національно-державницького духу українського народу в Галичині у складі Австрії з його цілями, цінностями, станами

свідомості є, на нашу думку, принциповим для розроблення методології формування нового типу національної самосвідомості сучасного суспільства.

У структурі українського національно-державницького духу в Галичині у другій половині XIX ст. простежується три основні структури: історична пам'ять, культура і національна свідомість; воля до політичної незалежності, яка формується на основі здатності розуму пізнавати історичні реалії та формувати ідеї, що детермінують діяльність народу до політичної незалежності. Мислення, за А.Уайтхедом, підлягає контролю за змістом і за мірою дієвості. Таким контролем є цілісність духу, здатного посилювати чи, навпаки, послаблювати спалахи самодетермінації певних своїх складників [13, 438]. Лише цілісність національного духу дає можливість визначити реальні цілі національного державотворення. У концепції Гегеля Дух породжує в собі нові елементи свідомості, які торують шлях досягнення політичної свободи [1, 172]. Згідно з парадигмою Декарта, Дух – початок життєтворення і його призначення – вийти за межі існуючої реальності та висвітлити для себе майбутнє [2, 319].

Політика Австрії до українського народу Галичини була “ліберально-поміркованою і патерналістською” [11, 12]. М.Грушевський тогочасну Галичину назвав українським П'ємонтом, що відповідало духу “весни народів” після революцій 1848–1849 р. Фактично з ідеєю національного визволення тісно пов'язане формування українського національно-державницького духу. Отже, українська спільнота Галичини в складі Австрії у другій половині XIX ст. перебувала у повній відповідності з духом того часу.

Ця нова доба в процесі утворення українських національних інституцій наступила досить швидко. Новизна духовного життя полягала в тому, що галицька інтелектуальна еліта, до складу якої належали греко-католицькі священники, брала участь у розробці програми національного культурного просвітництва і, водночас, поширювала пропаганду української державницької історії. Члени еліти глибоко осмислювали процес формування українських національних просвітницьких інституцій у Галичині, враховуючи специфіку особливих соціальних груп. При цьому культурно-просвітницька діяльність узгоджувалася з політикою австрійського уряду, який дозволив галичанам мати народну школу та деякі культурно-просвітницькі заклади.

Ліберально-патерналістська політика Австрії щодо галицьких українців мала на меті використати їх зростаючу національну самосвідомість у протиставленні революційної боротьби польської (панівної у Галичині) верстви за відокремлення і приєднання цього краю до Польщі. Зрозуміло, що будь-яка велика імперія мала у своєму складі різні народності зі своїми культурними звичаями, традиціями, мовою. Підлеглий народ зберігав свою національну мову і культуру у складній і суперечливій імперській політичній системі; форми його національного життя були частиною цієї системи. Відкривши правові можливості для розвитку українського національного духу і дозволивши йому зміцнитися й набути чинності, австрійська влада вже не могла обмежитися вузькими рамками попередніх правових норм.

В ситуації вимушеного пристосування Австрії до духу європейського часу, в якому домінувала просвітницька ідея, згідно з якою “влада має як підкорятися закону, так і слідувати за його дією і репрезентувати собою раціонально пристосовану систему організації” [13, 70], нова конституція надала галичанам більші можливості в організації місцевого самоврядування. Конституція від 21 грудня 1867 р. надала всім народам Австро-Угорщини широкі можливості для організації національно-культурного і політичного життя на правах автономії. На основі нової конституції український народ Галичини вибудовує свої відносини з іншими народами Австрії та її владою шляхом розв'язання певних суперечностей, вирішення яких визначало відродження національно-державницького духу. Таким чином, згідно зі статтю 19 цієї конституції, український народ Галичини, як й інші народи, дістав рівні права на розвиток своєї мови, культури, освіти.

Поряд з образом минулого українського народу інтелектуальна еліта створила модель його майбутнього, яке спочатку пов'язувалося з автономією у складі Австрії. Ця модель охоплювала більш-менш реальні уявлення українського народу Галичини про бажане

майбутнє, пов'язане з орієнтацією на політично автономний статус. Опосередкованою ланкою процесу відродження українського національно-державницького духу в Галичині виступили правові норми конституції 1867 р. Так, приміром, стаття 2 проголошувала, що всі громадяни рівні перед законом; наступна стаття передбачала, що державні посади доступні для всіх громадян. Нарешті, вкажемо на важливий для становлення українського національно-державницького духу галичан закон “Про Крайовий статут і сеймову виборчу ординацію для Королівства Галичини і Лодомерії з великим князівством Крайовським”. Закріплений законом орган влади значною мірою підпадав під контроль демократичної волі української спільноти Галичини. На нашу думку, державно-правові реформи в Австрії визначили політичну спрямованість життя галицьких українців і надали їм можливість формулювати життєві національні програми вищого рівня з перспективою до національно-державницького суверенітету.

Конституційно-правовий світ у Галичині формувалася на перетині двох суспільно-політичних рухів – українського і польського. Надання Галичині права формувати місцеві органи самоврядування актуалізувало не лише український національно-визвольний рух, а й польський. Тому в національно-визвольних рухах українського і польського народів сформувалися моделі бачення майбутнього світу. Ускладнення політичного самовизначення українського народу у другій половині XIX ст. було спричинене тим, що польська еліта вважала Галичину частиною польської території. Це негативно вплинуло на формування українського національно-державницького духу. Польська еліта Галичини намагалася заручитися підтримкою частини української національної еліти у боротьбі за політичну незалежність. Вони спільно сформували так звану концепцію полонофільства. Інша частина української національної еліти прагнула знайти порозуміння з російським визвольним рухом, обґрунтовуючи ідею автономії України у складі Росії. Саме в цьому контексті полонофільство і москвофільство стали складовими світоглядними компонентами українського національно-державницького руху, що відроджувався. Існував також специфічний погляд прихильників австро-української політичної течії на дане питання.

Щоб розібратись в цьому досить складному переплетенні різних політичних впливів на процес формування українського національно-державницького духу, розглянемо історичні традиції розвитку українського народу. Між вищеозначеними полярними виявами моделі національного визволення українського народу спостерігається ціла система різних за мірою та засобами впливу політичних сил – московських, польських та австрійських. Це великою мірою зумовлене тим, що українське суспільство не досягло оптимального балансу сил щодо тих політичних груп, які прагнули співіснувати з українським національно-визвольним рухом та об'єднувати його на свою користь. Розбіжності в українському національно-визвольному русі нерідко провокували конфлікт, в якому політично значущі цінності зумовили вибір позиції щодо державної незалежності.

Хоча майже всі народи Європи жили в спільному політичному просторі, в ньому співіснували різні за історичною державницькою традицією нації – так звані історичні нації та неісторичні. Згідно з висновками І.Лисяка-Рудницького, “в половині 19 ст. Україна була знову тільки етнографічною масою. Відрубність українства в 19 ст. позначувалася майже виключно в етнічних прикметах народної гущі, без тяглої активної національної свідомості” [8, 18–19]. Зауважимо принагідно, що українську етнічну спільноту Галичини в середині XIX ст. можна розглядати як таку, що не мала національної суб'єктності. Тому на початковій стадії формування українського національного духу українська освічена верства зосереджує увагу на питанні про державність України. Безумовно, певний рівень духовної пасивності народу є однією з підвалин того, що “дворянство, молода буржуазія та велетенська більшість інтелігенції – стояли на платформі російської державно-національної та культурно-національної приналежності. Навіть так звані українофіли, – що, до речі, становили дрібну меншість серед тодішньої інтелігенції, – розуміли українство як регіональну різновидність у рамках усеросійщини” [8, 19].

Тодішні політико-правові реформи в Австрії кардинально змінили засади державного й національно-культурного життя галичан, для інтелектуальної патріотичної еліти висунули проблему захисту української мови, культури, церкви і загалом цілісності свого національного “Я”, змусивши переосмислити історію, право, державність українського народу, щоб адаптуватися до нових умов життєдіяльності. “Українська інтелігенція, греко-католицька церква підтримували в народі прагнення до волі, любов до рідної мови, історії, землі. Велика заслуга в цьому належала прогресивному літературному угрупованню західноукраїнських письменників “Руська трійця” на чолі з М.Шашкевичем, товариствам “Руська бесіда” і “Просвіта”, створеному у 60-х роках XIX ст., Товариству ім. Т.Г. Шевченка тощо” [7, 174].

Політико-правове оновлення життя українського народу Галичини у складі Австрії потребувало відродження нової національної еліти, яка своєю інтелектуальною діяльністю забезпечувала трансформацію етнічної свідомості у національну та втілювала у світогляд ідеї національного державотворення. Для етнічної маси, якою була українська спільнота Галичини до середини XIX ст., національна свідомість не була глибоко визначеною. Отже, в соціально-психологічному відношенні одним з найважливіших завдань, які постали перед новонародженою українською національною духовною елітою, було творення нового типу самосвідомості. Адже самосвідомість етнічної маси значною мірою була маргіналізованою, політично і соціально незахищеною.

Одним з чинників, що сприяють швидкій і успішній політизації самосвідомості та наповненню її змісту національно-державницькими ідеями, є особливості культурно-мовної ідентифікації, яка тісно пов’язана з національною самовизначеністю. Проте, українська інтелектуальна еліта Галичини спочатку була, за визначенням М.Грушевського, вихованкою західноєвропейської, передусім, німецької культури [3, 11]. Зокрема, І.Франко “був інтегрований у загальноавстрійські культурні процеси настільки щільно й органічно... що деякі сучасні франкознавці на Заході стверджують, ніби він завжди виступав винятково в рамках української національної ідентичності” [9, 82].

Загалом друга половина XIX ст. – це доба, тісно пов’язана з процесом відродження національно-державницького духу багатьох європейських народів, які опинилися у складі імперських держав. Наслідком цього був процес формування національних моделей державного життя. Оскільки український народ у складі царської Росії був під впливом панівної деспотичної влади, а духовна регуляція життя здійснювалася системою церковного контролю з боку Московського патріархату, який захищав існуючий політичний устрій, то “духовна столиця” України, як пише О.Забужко, була перенесена “з Києва до Львова” [5, 18]. Отже, український національно-державницький дух відроджувався в тісному взаємозв’язку з європейським духом, який розвивався в межах Австро-Угорщини. Духовна культура тогочасної Австрії була найбільш дієвим стабілізуючим чинником [5, 19]. Європейська просвітницька філософія породила динамічне мислення, яке мало величезний вплив на дух часу. Тодішня культура, особливо мистецтво сформували щиросердність духу та щирість думки. “Щирість, – вважає А.Швейцер, – це фундамент духовного життя. Лише та епоха, яка має мужність бути щирою, може оволодіти істиною, що діє як духовна сила свого часу” [15, 332].

Аналізуючи проблему відродження українського національно-державницького духу в Галичині у другій половині XIX ст., звернімо увагу на потужну силу тогочасного європейського духу, який, концентруючись навколо національної ідеї народів, що стали на шлях свого політичного визволення, став підґрунтям їх соціальної, політичної і культурної взаємодії. Національний дух європейських народів, які вже відчували свободу, репрезентував своє бачення національних держав. У процесі відродження українського національного духу в другій половині XIX ст. головними елементами його життєвого світу були, по-перше, новостворена літературна мова, яку батьки українського так званого літературного відродження свідомо поширювали на розмовну мову сільського люду Подніпров’я; по-друге, творча українська еліта свідомо перенесла увагу націотворення у політичну площину,

завдяки чому підтримувала на належному рівні політичну суб'єктність української спільноти.

Політична конкуренція, представлена польською та російською елітами за збереження статусу культурно-мовної зверхності щодо українського народу, визначила, що українство має свою історію державності, політичну культуру, мову і звичаї, які безпосередньо відрізняють його національне обличчя. Поступово в Галичині виокремилися соціокультурні цінності життєвого світу українців. При цьому перегляду і переосмисленню підлягали не лише бачення історії українського народу, а й бачення інших етнічних факторів, зокрема козаччина. І.Лисяк-Рудницький пише, що “справжня історична “козацька нація” (наприклад, державницька політика великих гетьманів) далеко переростала духовні горизонти селянства 19 ст. ... пам'ять про козаччину жила в народі. Коли ж з народу почала виростати нація, ці елементи козацької традиції теж починають активізуватися, виходити на денне світло, набирати політичного вістря, одним словом скріпляти новонароджену націю... в Україні раптом знову віджив з великою силою “козацький дух” [8, 22].

Своєрідність погляду на відродження українського національно-державницького духу в Галичині багато в чому визначається тим, яку політичну ідею він обере і зробить домінантною у своєму змісті. “Дух, – писав Гегель, – має свою дійсність тільки через те, що він розпалюється в собі самому, в природних потребах і у взаємозв'язку з цією зовнішньою необхідністю окреслює собі ці межі й конечність, і саме тим, що він оформлюється в неї, долає її й так набуває свого об'єктивного існування” [1, 172].

Отже, роздвоєність відроджуваного українського національного духу можна уявити як своєрідне відображення процесу внутрішньої єдності галицької та наддніпрянської частин української землі і спільнот, які на їх території мешкають, та виходу на споріднену культуру й історію. Зміни у національній свідомості українського народу Галичини, Буковини, Закарпаття та Наддніпрянщини пов'язані зі змінами їх етнічної політичної суб'єктності. Вона стала наслідком творчості Т.Шевченка, який “відродив історичну пам'ять українців. Іван Франко поширив поняття української нації на прадавні землі, накреслив візію держави” [6, 64]. І.Франко, будучи професійно й інтелектуально підготовленим до осмислення історії Габсбурзької монархії на зламі століть, глибоко переживав перипетії національно-визвольного руху українського народу, прагнув своєю творчістю і публічною діяльністю “зробити з мас політичну силу на своєму ґрунті для того, щоб посісти в геополітичному просторі живою одиницею серед народів” [14, 96–108].

Такий підхід уможливорює розгляд історії українського народу та його державності як сукупність періодів, що, з одного боку, відрізняються зміною політичного устрою, з іншого – перериваються внаслідок загарбання його території. М.Скрипник, підкреслюючи роль етнічної культури у відродженні національної самосвідомості, писав, що в Галичині “українське національно-культурне відродження стало головною етнодиференціюючою ознакою, яка взяла на себе в справі культури централізаторську, системоорганізуючу функцію” [12, 32].

Український національно-державницький дух – це більш-менш упорядкована й усталена система світоглядних уявлень, ідей, переконань про свою історію, культуру і статус у геополітичному просторі та головні життєві цінності народу в єдності з патріотичними почуттями і суспільною думкою про свободу та виразно активною волею до державного утвердження. У життєдіяльності української спільноти Галичини в другій половині XIX ст. спостерігається висока суб'єктна значущість етнічної культури, мови, ідея майбутньої суверенізації всього українського народу в єдину політичну націю. Про цей аспект відродження українського національно-державницького духу О.Забужко пише: “Суверенітет особи, суверенітет нації, історичне самовизначення на кону “світового духу” легко дається простежити і в інтелектуальній атмосфері XIX ст.” [5, 25]. В.Макарець вважає, що “епоха гуманізму” була перехідною стадією до “цивілізації духу”, що завершить формування нової триєдності “буття – розум – дух” [10, 164]. Зазначимо, що історична доба, в межах якої досліджується процес відродження українського національно-державницького духу, була

логічним продовженням епохи гуманізму. Найпомітнішим визначенням цієї доби, яке залишається й дотепер, є “модерн”. І.Лисяк-Рудницький відзначає, що “у 1890-х роках мала місце в Галичині так звана нова ера – спроба компромісу між народовецьким табором та крайовим урядом, що був у руках польської аристократії; ця спроба не довела ні до чого, але боротьба навколо віри до глибини розбурхала українсько-галицьке громадянство. Це можна вважати за початок доби модернізму в Галичині” [8, 33].

Швидкий розвиток української літератури, історії та вивчення етнічної культури й відповідні прагнення до створення модерних форм нової соціальної цілісності українців-галичан не могли не вплинути на активізацію їх духовних сил. Новий ракурс бачення своєї культури і спільноти потребував нової світоглядної ідеї, яка б інтегрувала національний дух. Адже в умовах відродження національної мови, культури, національної самосвідомості кожен з означених елементів розглядався як набір можливостей створити новий український життєдайний світ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права. – К., 2000.
2. Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.
3. Грушевський М. Вивід прав України: Документи і матеріали до укр. політ. думки. – Нью-Йорк, 1964.
4. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі XVI–XVII ст. // Сучасність. – 1992. – № 3.
5. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. – К., 1993.
6. Кафарський В. Нація і держава: культура, ідеологія, духовність. – Івано-Франківськ, 1999.
7. Кульчицький В.С., Настюк М.І., Тицик Б.Й. Історія держави і права України. – Львів, 1996.
8. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе: У 2-х тт. – К., 1994. – Т. 1.
9. Магочи П.Р. Иван Франко и статус украинской нации в многонациональном государстве // Иван Франко и мировая культура. Тезисы докладов международных симпозиумов. – К., 1986. – Т. 2.
10. Макарець В.В. Всесвітньо-історичний процес як сферний // Мультиверсум. – Вип. 30. – К., 2002.
11. Мацькевич М.М. Становлення і розвиток ідеї українського державотворення в Галичині (друга половина XIX – початок XX ст.). Автореферат дис. ... канд. юр. н. – К., 2002.
12. Скрипник М. До історії боротьби двох культур. – К., 1928.
13. Уайтхед А.И. Избранные философские произведения. – М., 1990.
14. Франко І. З кінцем року // Молода Україна. – Львів, 1920.
15. Швейцер А. Благословение перед жизнью как основа этического мира и жизнеутверждения // Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. – М., 1990.